

Cselényi István Gábor

A KELETI SZERTARTÁS ÉS AZ EUCHARISZTIA

A liturgia örömnépe

Ezt a 2019-es évet a jövőre esedékes 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus előkészítésére szenteli hazai katolikus egyházunk, amelynek házigazdái leszünk. Ez az előkészület alkalmas arra is, hogy átgondoljuk, mi is a "mi eucharisziánk", keleti szertartásunk hogyan értelmezi ezt a titkot. Ez a "keleti szertartás" az ortodox és görögkatolikus egyház felfogását is magába öleli, melyekben az eucharisztia egyet jelent a liturgiával, vagyis Aranyhajó Szent János "isteni liturgiájával", amelyet egyaránt magunkénak tartunk.

A szentségi élet csúcspontját az *eucharisztia* jelenti, mind keleti, mind nyugati (zsinati) szemmel nézve.¹ Most, még az elméleti megfontolások előtt, mindenekelőtt az élmények oldaláról szeretnék közelíteni az eucharisziához, mintegy arra a kérdésre keresve választ: *hol is van a helye az eucharisziának*, vagy görög módra: a szűkebb és tágabb értelemben vett *liturgiának* életünkben?

Korunk *lelkiségét* váratlan fordulatok, irányváltások jellemzik. Az utolsó években végbement változást kitűnően érzékelteti Harvey Cox munkássága. Első könyveivel az "evilági város" prófétájának bizonyult.² Nemcsak elfogadta az elvilágiasodást, de meg is követelte a modern hívőtől, hogy szekularizált, minden "szenttől" megszabadult környezetbe illeszkedjék. Utóbbi években azonban váratlanul *kiáll a rítusok, ünnepek* embermentő jelentősége mellett.³ Városában cirkuszi porondnak beillő teret épít, melyen egzotikus szertartásoknak hódolnak, keresik mindazokat a szakrális formákat, amelyek a történelmi múltban jellemezték a kereszténységet, sőt azok körén kívüli rítusokat is felelevenítenek. Cox mellett tesz hitet: éppen az evilági város "profán" közege követeli meg, hogy a fogyasztói társadalom egyhangúságából utat törjünk a "szent" felé, szabad teret engedve közben a teremtő fantáziának is. **Ünnepre**, az öröm kifejezésére van szükségünk ahhoz, hogy megőrizzük lelki egyensúlyunkat, hogy az alkotó szabadság e sajátos formáján keresztül megéljünk valamit a teremtő Isten "játékából" és szabadságából.

Cox szélsőségesnek tűnő – de nagyon is mai – kísérlete arra is rádöbrent bennünket: egyáltalán nem biztos az, hogy a modern embert csak modern eszközökkel – elektromos gitár kísérte misével, erősítőkkal és hangszórókkal aláhúzott énekkel – lehet az ünneplésre elsegíteni. A hagyományos, akár a legh-

1 MIHÁLYI 1980. 38.

2 Cox 1965.

3 Cox 1984. 47–54.

agyományosabb – az ókori kultúrkörből származó – liturgia-forma is ugyanolyan alkalmas erre, sőt még inkább ellenpólust teremt a mindennapi környezettel szemben. A feszültség csak látszólagos a kor és a régiesnek ítélt rítusok között. A liturgiák – éppen, mert egy-egy adott kor termékei –, teljesen “ingyenesnek” ható jelképeikkel, kifejezési eszközeikkel a *teremtő szabadság* különösen egyedülálló formái, tehát csak felfokozzák azt a hatást, amely bennük, mint a felszabadító ünnep lehetőségében rejlik.

Ezt bizonyítja a *bizánci szertartás iránti* megújuló érdeklődés, fővárosunkban vagy más nagyvárosokban is. Mint e rítus áldozópapja, személyes tapasztalatként vallhatom, hogy az a sajátos feszültség, melyet az antik forma és a modern hívó találkozása teremt, nem rontja le, hanem felerősíti a liturgia élménykeltő erejét, nap nap mellett ünneppé teszi az “isteni liturgiát”. Ez a találkozás a szentírás-olvasáshoz hasonlítható. Múltba tekintek, hogy a jelenben tudjak cselekedni és a jövőbe lássak. Nemcsak a teremtés “alfája” felé nyitja meg léteimet, hanem – és másik alapvető szempontját ez adja – Krisztus műve nyomán a világ végső jövője felé való kitérülés is: az emberi szabadság “Ómega-pontjának” előre-átélése.

A *görög szertartású liturgia és liturgikus év*, a biblikus-ókeresztény kor világát idéző szertartás keresztény öröm forrásává és kifejezőjévé, örömnünneppé válhat számunkra. Nem az egzotikus elemeivel, az aranysújtásos ruhákkal, a tömjénezéssel, az oltár körüli mozgás “koreográfiájával”, hanem Krisztus jelenlétének, forradalmasító üzenetének átélésével.

Damaszkuszi Szent János húsvéti kánonja szerint húsvét az “ünnepek ünnepéje”. De ugyanez érvényes minden egyes liturgiára is. Végezze bár metropolita, püspök, esperes, parókus, folyék akár székesegyházban, akár a legeladugottabb falusi templomban vagy fatemplomban is, örömnünep, örömhír számunkra, az eucharisztia titkával fogható közelbe hozza hozzánk a “láthatatlan, kifürkészhetetlen, felfoghatatlan”, mégis közénk testesült Istent! És épp ez az eucharisztia “helye” életünkben. Életünk középpontja, lelkünk szívdobbanása.

A teljes leborulás

Konferenciák, sőt tévé-viták keresztüztébe került napjainkban az *eucharisztia*. A nyugati egyházon belül két irányzat ütközik: a *vétel pillanatára* összpontosító Úrvacsora-szemlélet és a maradandó jelenlétet feltételező *szentségimádás*, amely láthatóvá kívánja tenni az oltáriszentség titkát, sőt kiviszi azt az utcákra, terekre, mintegy demonstrációt szervez köré (gondoljunk csak az úrnapi körmenetekre). De valahogy kikerült a képből a keleti szertartás vallomása.

Mindenekelőtt a *közös hitbeli elemekre* érdemes oda figyelnünk. Egyik oldalról a római katolikus, másik oldalról az ortodox és görögkatolikus eucharisztia-felfogás teljesen megegyezik abban, hogy mindkét oldal elfogadja: az úrvacsorában-áldozásban Krisztus testét és véréát vesszük magunkhoz. Akárcsak a nyugati szertartás, a keleti is világossá teszi: az áldozás részesedés “a te legtisztább testedben..., drága véredben”, az Aranyszájú Szent János liturgia áldozási imádságának szavai szerint. Egyként valljuk Krisztus “valós jelenlétét” (a reálpreszenciát), mégpedig maradandó jelenlétét az eucharisztiaiban, tehát hogy az nem korlátozódik a vétel pillanatára. Eleven, maradandó találkozásnak vagyunk részesei. Mint Meyendorff írja: “Nem mi járulunk Őhöz (hogy áldozatot mutassunk be neki), hanem Ő ereszkedett le

hozzánk, és vette fel a mi természetünket, nem a kiengesztelés feltételeként, hanem azért, hogy a testben nyíltan találkozzék velünk”.⁴

A nagy teológiai viták során mégis talán rosszul vetődött fel a kérdés. Nem az a dilemma: Krisztus valóban van-e jelen, vagy csak jelképesen. Kelet felfogása szerint mindkettő érvényes.⁵ Az eucharisztia reálszimbólum. Amit jelez, az meg is valósul. Valahogy úgy, amint a pászka-vacsora, mint megemlékezés (cikkaron), valósággá teszi az exodus történetét, a liturgia “lejátssza”, de valóssá is teszi Krisztusunk áldozatát.

Protestáns testvéreink gyakran kérdezik tőlünk: őrizzük-e oltárainkon az oltáriszentséget. Nos, igen, van nálunk is tabernákulum, bár gyakorlati szempontok miatt csak a kenyér színe alatt őrizzük a szentséget. Betegeinkhez innen vesszük elő azt, és visszük el, mint *viaticumot*, mint szent útravalót.

Tudatában vagyunk tehát annak, hogy Krisztus *személyesen van jelen* az eucharishtiában. Ehhez a központi igazsághoz azonban másképp közelít Kelet: jobban őrzi az eucharisztia *titok-jellegét*. Nem látni és láttatni akarja Jézus testét és véréét, mint Nyugat, ahol a monstrancia, a szentségtartó fogalma is jelzi ezt (vö. monstrare = mutatni). Épp ezért nincs is meg Keleten az Úrnapja, a hódolatnak ez a tömeges, demonstratív formája. Kelet inkább elrejt, elfátyolozza a jelenlétet. A liturgiában a “szerzés igéi” zárt szentélyben hangzanak el, bezárulnak a királyi ajtók, sőt függöny is eltakarja a szemek elől a betekintést.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne jelenne meg Keleten is az *eucharisztia előtti hódolat*. Igaz, nem szentségimádás (szupplikáció) formájában, még ha bizonyos korban, nyugati hatásra, erre is történt kísérlet, hanem liturgiába ágyazva. Épp nagyböjtben, amikor hétköznapiakon nem zajlik eucharisztikus liturgia, és mintegy ezzel is “megbőjtölteti” Kelet a híveket, felcsendül egy sajátos szertartás, az ún. “előszenteltek”, vagyis az *előre megszentelt áldozatok liturgiája*, amely nem más, mint (alkonyati zsoltosma keretébe helyezett) ünnepélyes hódolat az eucharisztia előtt, amelyet egy korábbi szentmiséről a szentségházban őriznek.

Ebben a szertartásban mutatkozik meg, Kelet hogyan is hódol a Nagy Titok előtt: az ünnepélyes menetben körbe hordozott szentség előtt a pap (és segédlete) többször is földre borul. Ez az ún. *proszkúnészis*, a teljes leborulás. Nemcsak főhajítás, nem is csak metanoja (meghajlás) ez, hanem teljes hódolat. Meglepő, de a szó a *künosz* (kutya) szóból származik. Tehát mint ahogy a kiskutya oda juhászodik gazdája elé, úgy borul a szertartást végző a titokzatosan jelenlévő Úr Jézus elé.

Olyan pillanat ez, mint amilyen a napkeleti bölcsek hódolata volt, akik Betlehemben “meglátták a gyermeket, anyjával, Máriával, és leborulva hódoltak neki, aztán fölnyitották kincsesládájukat és ajándékokat adtak át neki: aranyat, tömjént és mirrhát” (Mt 2,11). Mi is megnyitjuk szívünket-lelkünket az immár áldozattá lett Krisztus előtt. És olyan pillanat ez a *proszkúnészis*, mint amilyen a papszentelésben zajlik, amikor ugyancsak teljes leborulásban adja át magát a szentelendő Krisztusnak, a **Főpapnak**. **Vagy leginkább olyan ez, mint amiről a Jelenések könyve beszél: “Az angyalok mind körülfogták a trónt, a véneket és a négy élőlényt, arcra borultak a trón előtt és imádták Istent.”** (Jel 7,9). Ebből a színte megessmmissülésig haladó hódolatból fakad a Bárány és áldozata előtti imádás.

4 MEYENDORFF 2003. 310.

5 SCHNEIDER 2002. 301.

Igaz, bezárulnak az ajtók. De ebben a találkozásban most kitágulnak a templom belső terei. Nemcsak a pap vagy a nép végzi a liturgiát, hanem a mennyeiek is: "Az égi erők láthatatlanul velünk szolgálnak". "A dicsőség Királya vonul be; a titkos áldozat angyaloktól körülvéttetik".

Kelet tehát nem annyira látni, mint inkább szinte megízlelni szeretné az isteni irgalmat.⁶ "Ízleljétek és lássátok, mily jó az Úr!" – énekeljük ezen a liturgián a 33. zsoltárból, az áldozás folyamán. Nem egyszerűen valamilyen "tárgyról" van szó, amelyet megfoghatunk, körültaogathatunk, hanem Valakiről, Krisztus feltámadt valóságának megtapasztalásáról, az ő üdvösségszerző titkaiban való részesedésről. Az elkezdett örökéletről.

Ami érettünk történt

Nyugat a szentségeket az arisztotelészi "hülemorphizmus" (anyag-forma-elmélet) képletével közelítette meg.⁷ A szentségeknek van anyagi eleme (lásd: a keresztségben a víz, az oltáriszentségben a kenyér és a bor, stb), és formai összetevője, így pl. a keresztelési formula vagy épp az átváltoztatás szavai. Ez a szemlélet olyan nyira gyakorlatias, hogy meg akarja határozni magát a pillanatot is, amikor a nagy átalakulás, az átváltozás megtörténik, és az oltáriszentségnél ez épp az átváltoztatás, ti. amikor elhangzanak Jézus "szerzési igéi" ("Ez az én testem...", "Ez az én vérem...").

Erre a döntő mozzanatra vonatkozik az az (ugyancsak a metafizikából vett) kifejezés, hogy *transsubstantiatio* (átlényegülés), amely tehát azt fejezi ki, hogy most már nem egyszerűen kenyérről és borról, hanem Jézus testéről és vérééről van szó. Metafizikai eredetű az a megkülönböztetés is, hogy van substantia (magánvaló, lényeg) és vannak accidensek, a járulékok, amelyeket magyarul a "színek" kifejezéssel adunk vissza. Eszerint a kenyér és a bor színei megmaradnak, de lényegük átalakul.

Nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy manapság Nyugaton is kérdésessé vált: a metafizikai kifejezések fenntarthatók-e az oltáriszentség esetében, hiszen igaz, hogy a bor még csak-csak önálló magánvaló (etilalkohol), a kenyér azonban vegyületek halmaza. Ezért ma sokan új kifejezést keresnek: transzfinalizációról, az adott valóság jelentés-tartalmának megváltozásáról beszélnek. Kelet *teológiai megoldást keres*: a Szentléleknek tulajdonítja a Test és a Vér megjelenését.

Am Kelet szemléletében az eucharisztia kérdése nem szűkíthető le erre a "formai mozzanatra", az utolsó vacsora szavainak felidezésére, és egyáltalán, egyetlen formai mozzanatra. A nagy átalakulást Kelet sokkal inkább a Szentlélek művének látja (vö. epiklézis, a Szentlélek leledése). A középkori latin-görög polémia során "a bizánciak töretlenül ragaszkodnak a Szentléleknek mind az adományokat, mind pedig az abban részesülőket átváltoztató szerepéhez".⁸

Ez a mozzanat pontosan megfelel annak, hogy már a teremtéskor is Isten Lelke formálta ki a kozmoszt (vö. Ter 1,2), a megtestesülés is a Szentlélek erejéből történt (vö. Lk 1,35), a Lélek által történik újjászületésünk is (vö. Jn 3,5), sőt végül pedig pünkösdkor a Lélek formálta ki az egyházat. Úgy tűnik a Szentháromság

6 JUNGSMANN 1977. 310.

7 SCHMEMANN 1969. 9.

8 BAÁN 2018. 92.

üdvösségtervéből, hogy "kifelé" mindig a Szentlélek közli azt a léttöbbletet, ami megjelenik a világban és az emberi történelemben. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Kelet is le akarná határolni a pillanatot, mikor megy végbe a nagy csoda. A liturgia egésze egy nagy-nagy "metabolé", átalakulás. Jellemző, hogy a keleti patrisztika már a felajánlott kenyeret és bort is az "eucharisztia ikonjának", előképének tekinti.

Másik fontos eltérés, hogy Kelet szemléletében a liturgia nemcsak nagycsüörtök felidézése és így nagypéntek – immár vér nélküli – megisméltése (még ha említés is történik az "okos és vérontás nélküli szolgálat"-ról), hanem Krisztus egész művének, sőt az egész üdvtörténetnek a felidézése. A liturgia nemcsak nagypéntek, hanem húsvét és pünkösd is, sőt ennél is több. "Végrehajtottad Atyád egész üdvöngöztetését" – vallja Aranyszájú Szent János liturgiája Krisztusról. Az eucharisztikus liturgia ebbe a teljes **üdv-ökonómiába** enged bepillantást és ennek tesz részesévé.

A liturgia tulajdonképpen tartalmát azok a szavak tárják fel, melyeket a pap a szerzés igéi végén mond: "Megemlékezvén... tehát mindarról, ami értünk történt: a keresztről, a sírról, a harmadnap feltámadásról, a mennybemenetelről, a jobb kéz felől való ülésről, a második és dicsőséges eljövételről, tiedet a teidből néked ajánljuk föl, mindnyájunkért és mindenekért".⁹

Még valamit. Húsvéti időben azt énekeljük: "a halhatatlanság forrását ízleljétek!". Talán azt is mondhatnók: nem csupán egyik anyagnak másik anyaggá-teszté való átalakulása megy itt végbe, hanem a Feltámadott valóságába való átmenetről, a jelen világnak a végidei valósággá való átalakulásáról van szó!

A menyegzős lakoma

Ha a bizánci liturgia szentírásai forrásait keressük, először az ószövetségi húsvéti lakomához, a *széder-estéhez* jutunk el, hiszen az utolsó vacsora pontosan követi annak "forgatókönyvét". De második lépésben az Úr Jézus *eszkatologikus példabeszédeihez* jutunk el, elsősorban talán legkedvesebb példázatához, amelyben *királyi lakomának*, menyegzőnek írja le az Isten Országát (Mt 22,1-14 és párh.). A jeruzsálemi ősegyházban, majd a kappadóciai Cezáreában kialakuló, végül Konstantinápolyban végső formát öltő keleti liturgia minden eszközzel arra törekszik, hogy ennek a menyegzői lakomának a hangulatát teremtesse meg, melyen Krisztus a vőlegény. Felsorakozik a násznép, körbevonul, lakodalmat ül, eszik és iszik az öröm asztaláról. A keleti szentatyákban élénken élt ez a gondolat. "Sírhat-e a násznép, míg vele a vőlegény?" (Jn 3,29-30) – cseng a hívő fülében Jézus kérdése. "Örvendezetek az Úrnak, minden föld!" – visszhangozza ezt első vasárnapi antifonánk.

A liturgia első része, a *hitjelöltek liturgiája* (az ige-liturgia) az evangélium olvasása, hirdetése: Jézus Krisztus felszabadító üzenete köré épül. "Vigadjunk a mi szabadító Istenünknek" – adja meg a 3. vasárnapi antifona ennek az egységnek az alapgondolatát. Az apostoli és evangéliumi szakasz Isten "csodálatos műveit", szabadító tetteit idézi fel, hogy a hit megsokszorozására, tettekben való megvallására mozgósítson. Az evangélium mégsem csupán emlékezés Jézusra, hanem – mint Schmemmann mondja – a feltámadt Krisztus eljövetele. Annak a Krisztusnak köz-

9 SCHMEMANN 1969. 78.

tünk-léte, akinek szavát hallva ujjongtak az emmauszi tanítványok. A többször is felhangzó alleluja – ez a lefordíthatatlan szó – azoknak örömét akarja kifejezni, akik látják az érkező Krisztust: tudják, hogy jelen van.

Míndez azonban csak előzmény a menyegzős lakomához. A hitjelöltek liturgiája az Igének, Jézus Krisztusnak a történelemben érkezését idézi fel. Az Isten országát megnyitó lakoma eszkatológiai távlatát igazán csak az áldozat liturgiája (a *hívók liturgiája*) nyitja meg. Ebben a végidőt feltáró jellegben kell keresnünk a liturgia örömnepének igazi mélységét. Nem véletlen, hogy a bizánci liturgia másik ihletője – a menyegzős lakoma példabeszéde mellett – a *Jelenések könyvének látomása* (5,6-14): “Láttam, hogy a trón és a négy élőlény és a huszonnégy vén közt ott áll a Bárány. Mintha leölték volna... Majd hallottam, hogy minden teremtmény, a mennyben, a földön, a föld alatt és a tengerben az egész világmindenséggel egyetemben ezt harsogta: A trónon ülőnek és a Báránynak áldás, tisztelet, dicsőség és hatalom örökkön-örökké! A négy élőlény így felelt: Amen, a vének pedig leborultak és imádkoztak.”

A meghajlások, hódolások rendje, a papi “fennhangok” (hangosan énekelt záróimák) dicsőítései és “örökkön-örökké”-je, melyre a hívek ament zengenek – mind-mind ezt az *eszkatológiai képet* akarják megjeleníteni. A szentatyák alapgondolata, hogy a földi liturgia az éginek vetülete megélése, “ábrázolása”, azaz emberi valósággá tétele. Az áldozat liturgiáját bevezető kerub-ének arról beszél, hogy a hívők a liturgia alatt titokzatos módon azonosulnak az angyalokkal, akik szüntelenül éneklék Isten dicséretét. Minden Krisztus újra-eljövetelére, parúziájára irányul. A mindenség Ura, Krisztus közeledik, angyaloktól körülvéve. Mindenkinék egész lényével az egyedül-lényegesre: a megtalált Ország kincsére kell tekintenie, felretéve minden földi gondot.

A keleti liturgia kulcsát tehát a történelmet megnyitó *jövőre-feszülés* adja. Szent Maximosz szerint az “Ajtókat, az ajtókat!” felszólítás nem a templomajtókra vonatkozik, hanem a történelem kapuira, amelyek bezárulnak. Aki benn marad a templomban, kilép a történelemből. A hívő megvallja hitét, elmondja a Hitvallást, amelyben az érkező Isten-Országáról szól, majd – átvéve az angyalok szerepét – az Izzajás megálmolta dicsőítést éneklé: Szent, szent, szent...

Így érkezik el a *Bárány áldozatának* újraélése. Mint már említettük, Kelet szemléletében az anafora (a misekánon) sokkal több az utolsó vacsora megismétlésénél, szavainak felidézésénél. Mindarról való megemlékezés, “ami érettünk történt”. A modern bölcsele, Bloch szavával: emlékezés ez a “remény módján”, és nyugodtan mondhatjuk, *reménykedés emlékezés módján*.

A Krisztus-esemény sodrában

Mint láttuk, keleti liturgiánk nemcsak nagycsütörtököt-nagypénteket tükrözi, hanem az Úr többi nagy megváltó tettét is. Ortodox szerzők tartózkodnak attól, hogy a liturgia egyes részeibe húsvét előtti eseményeket is belévetítsenek, görögkatolikus szertartástani hagyományunk viszont – mint látni fogjuk – *Krisztus egész életét* végigköveti a liturgia menetében.

És legyen szabad itt egy kis kitérőt tennem. Több, mint fél évszázada Budapesten, a Körponti Szemináriumban együtt tanultunk, latin és görög szertartásúak. Theologia sacramentalis tárgy keretében tanárunk, Radó Polikárp atya, aki pedig

épp a rubrikák nemzetközi hírű nagymestere volt,¹⁰ felvillanyozva szólott arról, hogy a szentmise rubrikákon alapuló értelmezését félretéve Odo Casel felvetette, hogy a mise Jézus egész életét idézi fel, nemcsak nagycsüörtököt-nagypénteket. Nos, hazai görögkatolikus gyakorlatunkban kialakult a szent liturgiának az az értelmezése, hogy a szent cselekmények során végig követhetjük Krisztus életének mozzanatait. Az édesapámék számára a két világháború között kiadott hivatalos liturgika-könyv csodálatosan kidolgozta ezt a szimbóllum-rendszert.¹¹ Amikor 1970-ben papszentelésem előtt álltam, ebből az alapműből készültem fel.

Miben is áll ez a párhuzam a Jézus-esemény és a liturgia között?

Kétségtelen, hogy az eucharisztia "létalapja" a feltámadt-megdicsőült Krisztus. Amint azonban éppen az evangelistákat semmi sem akadályozta meg abban, hogy a teljesség után ne tekintsenek vissza Jézus "előéletére" is, éppen így tesz a liturgia is: sorra veszi Jézus életének szinte minden mozzanatát.

Az eucharisztikus liturgia Keleten az előkészülettel, a *proskomidiával* kezdődik. A többdimenziós jelleg jól tükröződik már ebben az előjátékban is: egyszerre utal nagycsüörtökre, nagypéntekre, sőt az eszkatológiára is, mégis, ha a liturgia egészén belül akarjuk elhelyezni, úgy mondhatnók, hogy ez a liturgia *karácsonyi szakasza*. (Lásd: "A csillag megállapodék a hely fölött, ahol a gyermek volt".)

Ezután elkezdődik a szentmise nyilvános része, annak is első egysége, a *hitjelölök liturgiája*, amely – a II. Vatikánum kifejezésével – az ige-liturgiának felel meg. Liturgikus hagyományunk szerint a "kezdő áldás" vízkeresztre, a Szentháromság titkának feltárlására emlékeztet bennünket, hiszen ez után kezdte meg Jézus az Ország örömmüzenetének hirdetését. A katekumenek liturgiájában az a Názáreti Jézus jelenik meg, aki valamikor körbejárta a palesztinai falvakat, tanította kortársait.

Többdimenziójú a hívők liturgiájának első része, az *áldozat liturgiája* is. Az eucharisziára előkészített kenyérrel és borral megtartott ún. nagybemenet az anamnézis síkján Jézus virágvasárnap bevonulását idézi fel, a "részesedés" síkján azonban már végidei esemény: Kelet szemléletében a földi liturgia az Isten színe előtt zajló mennyei liturgia vetülete – és szerves része! Ezért hangozhat fel majd átváltoztatás előtt az angyalok győzelmi éneke, a Háromszorszent.

Az *utolsó vacsora felidézése* mintegy helyszíni közvetítés, de ahogy az maga is prófécia volt, előre mutatott nagypéntek áldozatára, ez történik most is: jelenné válik a megváltás többi mozzanata is. Érthető tehát, ha a görög liturgia és ennek nyomán a keleti teológia más összefüggésben látja a szerzés ígét, mint a nyugati. Az eltérés nemcsak abban van, hogy (mint már érintettük), Kelet nem akarja egyetlen mozzanatra leszűkíteni ezt a folyamatot, hanem abban is, hogy számára a lényeg, járulék, átlényegülés evilági fogalmak, itt pedig éppen a nem evilági, a megdicsőült létrend tör be világunkba: maga Krisztus!

Ezután következik az áldozás, amelynek görög neve (*koinonia*) már maga is egyesülésre hív, ti. Krisztussal, a fővel, de a Krisztus-test többi tagjával is, a kegyelmi együtt-cselekvés síkján. A Bárány megtöretésével s a szent testnek a kegyelmebe való "beletemetésével" a nagypénteki, majd nagyszombati eseményeket idézzük fel. Ezután azonban már újra együtt a test és a vér, vagyis az áldozásban

10 RADIÓ 1961.

11 *Görögkatolikus szertartástan iskolai és magánhasználatra* 1924.

valóban az élő, a *feltámadt Krisztussal* találkozunk. Az áldozás tehát Kelet szemléletében azoknak a megjelenéseknek a sorát folytatja, melynek során az apostolok – élükön Tamással – egészen a tapinthatóságig megtapasztalták Krisztus köztük-létét és – az emmausziak révén – felismerték a kenyértörésben.

A végbevitt Krisztus-mű azonban meghozta a *Lélek kiáradását* is, ezért itt, áldozás után előbukkan a pünkösdi elem is: “Vettük a mennyei Szentlelket...” Kelet felfogása szerint az áldozás a “Szentlélek hitének teljességét” is jelenti. Nemcsak Krisztus testének-vérének vétele, hanem személyes pünkösdi is, a bérmlás óta bennünk működő Szentlélek hatásainak felerősödése.

Az áldozásban teljesedik ki az az *eszkatológiai elem* is, amely szintén átszötte a liturgiát: a Szentháromság bennünk lakik, már “üdvözített minket”, valljuk pontosan úgy, ahogy Szent Pál arról beszél: Isten már feltámasztott és jobbjára ültetett bennünket.

Krisztus – mennybemenetele előtt – azzal búcsúzott el tanítványaitól, hogy a róla való *tanúskodásra* küldte őket. Ennek a parancsnak tesz eleget a liturgia, amikor áldozás után a világba küldi vissza a Krisztus-titkokban részesülteket (“Békével távozzunk, az Úr nevében”). A liturgia nem tesz bennünket világon-kívüliekké. Krisztus, mint ígérte is, nem vesz ki bennünket a világból, hanem arra küld, hogy, mint ő maga is, adjuk oda magunkat a világ életéért. Ennek a küldetésre való felhatalmazásnak a pillanata a liturgia elbocsátója és (hazai gyakorlatunk szerint) végső áldása, mely Isten emberszeretetének továbbélésére és továbbvitelére szólít.

Az üdvtörténet sodrában

Az időelem az eucharisziát az egyház liturgikus életének tágabb áramkörébe kapcsolja. Ezek a szerkezeti elemek ugyanazokból az elemekből épünek, mint a szűkebb értelemben vett liturgia (karácsony, nagyhét, húsvét, pünkösdi). Az eucharisztikus liturgia mindenekelőtt szervesen ágyazódik a *nap megszentelésének* körébe. Lényegében minden nap az “előző napon” kezdődik, az alkonyati és esti zsolozsmával, majd a tárgyi napon a reggeli istentisztelettel és az imaórákkal folytatódik, ezek az üdvösségtörténetet idézik fel a maguk szimbólum-rendszerével, afféle “ádvettet” jelentenek annak a teljességnek a felidézése előtt, amit a liturgia jelent.

A nap megszentelésének köre azután maga is tovább mutat a *hét* nagyobb ciklusára, ahol a vasárnap a húsvét, a többi nap ennek előzménye és kiteljesítése, ez a ciklus pedig még tovább mutat a *liturgikus év* tágabb sugarú körére, amelynek keretében – a keleti szertartásban szeptember elsejével kezdődően – minden évben újraéljük a nagy üdvtörténeti misztériumokat: karácsonyig főleg az ószövetségi előzményeket, húsvétig és mennybemenetel ünnepéig a Jézus-történetet, pünkösdkor a Szentlélek kiáradását, a liturgikus év további része pedig “pünkösdi utáni” idő, amely mintegy átcsap a következő egyházi évbe is, s amely azoknak a titkoknak a feltárulása, melyeket Krisztus megváltása és a Szentlélek megvilágítása hozott meg számunkra.¹²

Az eucharisztikus liturgia végelemzésben ezt a folyamatot sűriti egyetlen szertartás keretébe, “sejtszerűen” foglalja magába az üdvtörténet megélésének mindezeket a formáit. Másik oldalról: a nagyobb egységek ennek az “összejtnek” a mozzanatait bontják ki, tágitják a végtelenségig.

¹² Hasonló megoldásig jut el a zsinat utáni nyugati liturgia-teológia is, ld. MIHÁLYI 1980. 183–199.

Az eucharisztikus liturgia további kontextusát jelenti, hogy a "szavak liturgiája" ezeryi szállal kötődik a *templombelső*, az *ikonográfia*, a *liturgikus mozgás*, *öltözékek* "metakommunikációs" rendszerébe. Csupán utalni szeretnénk rá: mindezek maguk is a keleti liturgia szerves részei, s ugyanabba az áramkörbe kapcsolnak bennünket, mint a szavakkal végzett liturgia. Ezek a szűkebb és tágabb összefüggések segítenek feltárni a keleti szertartású eucharisztikus liturgia belső tartalmát.

Eucharisziánk, liturgiánk a keleti lelkiség kulcsfogalmához: az üdvtörténeti *gondolkodásmódhoz* vezet el. Pontosan ez az *oikonomia* vagy ökonómia területe. A szó – éppenúgy, mint az ökumené – az *oikosz*, ház görög szóból származik. Az oikonomia eredetileg: háztartás. Ebből származik az ökonómia, az *ecoomy*, a gazdaság szó és a közgazdaságtan modern tudománya is. De itt teológiai tartalmában szerepel. Az ökonómiát liturgia-fordításunk úgy adja vissza, hogy **üdv gondozás**: "Végrehajtott Atyád egész üdv gondozását" – mondja a pap az amboni ima után.

Kelet tehát nem egyszerűen *teológiát* kíván adni, elvont beszédet folytatni Istenről, hanem üdv-ökonómiáját tárja fel a liturgiában. Ennek lényege, hogy nem egyszerűen azt keressük: milyen Isten önmagában, hanem, hogy mit is tett a mi javunkra. NB korunkban kísértetiesen hasonló megkülönböztetésig jutott el Schillebeeckx is: vizsgálhatjuk, milyen Isten *in se* (önmagában véve) és milyen *quoad nos* (számunkra).¹³ Nem újdonság ez számunkra. Figyeljük meg Hitvallásunkat: Krisztus "értünk, emberekért" testesült meg, a szerzés igéi szerint teste "értünk" töretik meg, vére "értünk" ömlik ki. Ez az "értünk" történt jelleg az ökonómia, az üdv gondozás területe, amelyhez liturgiánk elvezet.

A görög liturgia végzése akkor lesz számunkra igazán gyümölcsöző, ha megpróbáljuk felidézni azt a teológiai hátteret is, amelyből elősugárzik: a *Szentháromság végtelen emberszeretetét*, a Fiú megváltó és a Szentlélek megszentelő munkáját, amely bennünek is másokért-élésre sarkall.

Az eucharisztikus egyháztan

A katolicitás nemcsak a sokféleséget foglalja magába. A *katholikosz* szó a *holosz*, egész, teljes szóból származik (kata holon = az egész szerinti, ti. nem részleges, vö. holisztika, hologram). Az egyház sajátsága, hogy legkisebb egysége sem "rész", hanem minden részletében az *Egész* tükröződik, s az az *Egész*, ez a totalitás pedig nem más, mint az Igazság teljessége, a Pléróma, ti. maga Krisztus!

Kelet tehát a katolicitást nem annyira mennyiségi kérdésnek tekinti, vagy térben, kiterjedésben kívánja mérni, hanem *minőségi kérdésnek* tekinti: hozzá tartozunk-e Krisztushoz, vagy sem, krisztusiak vagyunk-e vagy sem. Ilyen értelemben *katolikus* és *ortodox* (igazhitű) azonos fogalmak.

Az egyház katolicitását leginkább az *eucharisztia titkához* hasonlíthatjuk. Épp ezért szokás a keleti egyháztant *eucharisztikus egyháztannak* is nevezni. Ez tehát azt jelenti: ahhoz hasonlóan, ahogy az eucharisztia legkisebb morzsájában vagy cseppjében is a *teljes Krisztus* van jelen, ugyanúgy az egyház egészében, a világegyházban. de minden rész-egyházban, egyházmegyében, egyházközségben, sőt minden egyes hívőben a teljes Krisztus van jelen – feltéve, ha tanítását hűen fogadtuk be, és tetteinkkel róla tanúskodunk. Mérheterlenül fontos ma ez a tétel ökumenikus szempontból is.

Annál is inkább jogos eucharisztikus egyházképről beszélünk, mert az *egyház fókusza*, családi tűzhelye a liturgia. Teológiánk szerint az egyház a liturgikus

13 SCHILLEBEECKX 1963. 102.

közösségekben válik valósággá, az eucharishtiában Krisztus teste formálja egyggyé a helyi és a kisebb-nagyobb közösségeket.

A Krisztushoz fűződő kapcsolat alapján Kelet szemlélete szerint az egyház természetesen nemcsak a Szentháromság képmása, hanem *Krisztus-ikon* is, hiszen Krisztus Teste, vagyis a megtestesülésnek térben-időben való meghosszabbítása. Érdeemes felfigyelnünk: Szent Pál hamarabb nevezte az egyházat *Krisztus testének*, mint az eucharishtiát: "Testének, az egyháznak feje" (Kol 1,18), "tagjai vagyuk ugyanis Testének" (Ef 5,30). Az egyetemes Krisztus-test kohójában formálódik a Szentlélek templomává minden igazán hívő lélek.

Ebben a felismerésben az is benne van, hogy – Krisztushoz hasonlóan – az egyháznak is kettős természete van: isteni-kegyelmi és emberi oldala. Az egyház nem csupán társadalmi-szociológiai alakzat, még ha vannak is evilági feladatai, van szociális, karitatív feladatköre, hanem teandrikus, istenien-emberi, természetölötti valóság is. Ezért jó tudnunk, hogy az ősegyház misztika alatt nem az egyes emberek különleges lelki élményeit értette, hanem azt kereste, hogyan válik tapinthatóvá-láthatóvá Krisztus az egyház jeleiben és tagjainak napi cselekvésében.

Ezzel az ikon-jelleggel Kelet ugyanazt fejezi ki, mint amit a II. Vatikáni zsinat abba sűrített, hogy az egyház maga is *szentségi jellegű*: Krisztus, az *Ősszentség* nyomán *alapszentség*, amelyből kinő a hét szentség hetes hajtása. A szentségekhez természetszerűleg társul Keleten az ikonográfiai és az egyéb művészeti ágakban megvalósuló megjelenítés is, hiszen ezeknek is ugyanaz a rendeltetése: láthatóvá, tapasztalhatóvá tenni a Láthatatlant, a Felfoghatatlant.

Bár az egyház csupán Jel, előrejelzés, és még nem beteljesedés, igazi lényegét mégis az adja, hogy egész valójával a végidőre, a beteljesedésre, a *mennyországra* mutat előre. A szentek közössége (a *communio sanctorum*) Kelet felfogása szerint csak az üdvözültek közösségében válik teljessé. Bár a liturgia – Szent Pál nyomán – *mint szenteket* szólítja meg a hívőket (Szentség a szenteknek!), rögtön helyesbít: Egy a szent, egy az Úr: Jézus Krisztus! Szentekké csak akkor válhatnak az egyház tagjai, ha majd részesednek Krisztus dicsőségéből. Az **átistenülés**, a teózis az egyháztannak – az eucharishtiát középpont állító egyháztannak is – végső következtetése.

Összefoglalás

A címben szereplő „keleti szertartás” mind az ortodox, mind a görögkatolikus egyházat magába foglalja, hiszen az eucharisztia mindkettő számára azonos a liturgiával, azaz Aranyszájú Szent János isteni liturgiájával. Krisztus valós jelenlétét mind Nyugat, mind Kelet elfogadja, ám vannak köztük különbségek is. Míg Nyugat az eucharishtiát az arisztotelészi hülemorphizmus, vagyis az anyag-forma-elmélet és a metafizika segítségével közelíti meg (vö. transsubstantiatio), Kelet a hódolatot nem a szentség *látásában* keresi, hanem a leborulásban (vö. proskünészisz). A keleti teológia szerint a liturgia fő mozzanata a Szentlélek alászállása (vö. epiklészisz). A magyar görögkatolikus egyház sajátos felfogása, hogy a liturgia végig követi, felidézi az Úr Jézus egész életét, és ez elvezet a feltámadt Krisztussal való személyes találkozáshoz. E közösségekben az eucharisztikus liturgia a nap, az idő, a liturgikus év szerves része, az egész folyamat az üdvtörténet meghosszabbítása, a végső jövőbe való átlépés.¹⁴

Irodalom

BAÁN István

2018. *Eucharisztikus teológiák Keleten és Nyugaton*,. Athanasiana 47, Szent Athanáz Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza.

Cox, Harvey

1965 *The Secular City: Secularization and Urbanization in Theological Perspective* . New York, Collier Books.

Cox, Harvey

1984 *Religion in the Secular City: Toward a Postmodern*. Simon & Schuster, New York.

Görögkatolikus szertartástan iskolai és magánhasználatra,

1924. Keleti Egyház, Budapest.

JUNGMANN, A. Joseph

1977 *A szentmise. Teológiai és lelkipásztorui áttekintés*. Libri Antikvár Könyv, Budapest.

MEYENDORFF, John

2003. *Krisztus az ortodox teológiában*. Kairosz, Budapest.

MIHÁLYI Gilbert

1980 *Az Egyház liturgikus élete. I*, Teológiai Kiskönyvtár, Róma.

RADÓ Polikárp

1961 *Enchiridion liturgicum complectens theologiae sacramentalis et dogmata et leges iuxta novum codicem rubricarum*. Roma – Freiburg – Barcinone.

SCHILLEBEECKX, Edward

1963 *Christ the sacrament of encounter with God*, Sheed & Ward, London.

SCHMEMANN, Alexandre

1969 *Pour la vie du monde*. Cerf, Paris.

SCHNEIDER, Theodor (szerk.)

2002 *A dogmatika kézikönyve II. Vigilia*, Budapest.